

УДК 364-7

РОЛЬ СОЦІАЛЬНОЇ ПІДТРИМКИ У РОЗВИТКУ СУСПІЛЬНОЇ АКТИВНОСТІ ЛЮДЕЙ ПОХИЛОГО ВІКУ

Піонтківська О.Г., аспірант
кафедри соціальної роботи

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Статтю присвячено аналізу поняття «соціальна активність людей похилого віку». Нагальність дослідження зумовлена тим, що питання підтримки та розвитку соціальної активності людей похилого віку є актуальним, але недостатньо дослідженим. У статті проаналізовано та порівняно основні підходи до визначення поняття соціальної активності літніх людей, окреслено особливості суспільної активності людей похилого віку та представлено результати дослідження рівня сприйняття соціальної підтримки людей поважного віку, які залучені до соціальної активності.

Ключові слова: соціальна активність, соціальна активність людей похилого віку, суспільна активність, соціальна підтримка, похилий вік.

Статья посвящена анализу понятия «социальная активность пожилых людей». Актуальность исследования обусловлена тем, что вопросы поддержки и развития социальной активности пожилых людей являются актуальными, но недостаточно исследованными. В статье проанализированы основные подходы к определению понятия социальной активности пожилых людей, очерчены особенности общественной активности людей пожилого возраста и представлены результаты исследования уровня восприятия социальной поддержки пожилых людей, привлеченных к социальной активности.

Ключевые слова: социальная активность, социальная активность пожилых людей, общественная активность, социальная поддержка, пожилой возраст.

Piontkivska O.H. THE ROLE OF SOCIAL SUPPORT IN THE DEVELOPMENT OF PUBLIC ACTIVITY OF ELDERLY PEOPLE

The article is devoted to the analysis of the concept of social activity of elderly people. The need for research is determined to the fact that the questions of support and development of social activity of the elderly are relevant, but not explored. The article analyzes and compares the main approaches to the definition of the concept of social activity of older people, outlines the features of the social activity of elderly people and presents the results of a study of the level of perception of social support for older people attracted to social activity.

Key words: social activity, social activity of elderly people, public activity, social support, elderly age.

Постановка проблеми. На сьогодні серед світових демографічних процесів одну із провідних ролей відіграє процес старіння населення. «Старіння населення – одна з домінантних тенденцій XXI століття», – йдеться в доповіді Фонду ООН в області народонаселення [1, с. 6]. Останні декілька років проблема старіння населення планети обговорюється багатьма міжнародними організаціями та науковими центрами. Однак особливості демографічного старіння, його вплив на різні сфери життя населення у країнах, які перебувають на складному перехідному етапі розвитку, на нашу думку, досліджені недостатньо. Задля зменшення негативного впливу цієї тенденції, на наше переконання, актуальним є вивчення та дослідження феномена соціальної активності людей похилого віку. Ми вважаємо, що неправильно сприймати літніх людей як тих, хто пасивно чекає кінця життя та не має значущої ролі в суспільстві. Цей період може бути повноцінним етапом розвитку особистості, часом продовження та

прогресу її соціальної активності. Саме тому виникає потреба дослідження сутності соціальної активності людей похилого віку, соціально-психологічних чинників і умов її розвитку та підтримки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Загалом природу та сутність феномена соціальної активності, її структуру та загальні закономірності розвитку вивчали К.О. Абульханова-Славська, Є.О. Ануфрієв, О.М. Леонтьєв, А.В. Мудрик, Т.М. Мальковська, В.А. Петровська, С.Л. Рубінштейн та ін. В українській науковій парадигмі деякі аспекти соціальної активності розкриті у працях О.В. Безпалько, С.Л. Грабовської, В.В. Радули, В.О. Татенка, М.М. Стадника, О.О. Якуби та ін.

Традиційно у вітчизняній психології соціальна активність досліджувалася на молодіжній вибірці (А.Н. Агафонов, І.А. Дралюк, Т.Г. Ємельянова, Е.М. Кандалина, С.Л. Комарова, Т.Н. Мальковська, Є.М. Мануйлов, А.В. Мурзіна, М.В. Уйсімбаєва, Л.З. Бекдамірова). У вказаних роботах розкрито сут-

ність соціальної активності молоді, її роль у соціалізації, у структурі соціальної зрілості особистості, показано місце молодіжної політики держави та молодіжних формувань у її розвитку.

Проте останнім часом з'являються роботи, присвячені вивченню соціальної активності і людей похилого віку (Г.М. Андреева, Л.І. Анциферова, Є.А. Берецька, Н.Ф. Дементьева, Н.В. Зоткін, О.В. Краснова, Т.А. Купріянова, Е.В. Щаніна, Н.В. Ліфарєва, Т.В. Скорик), що набувають особливого значення у зв'язку із всесвітньою тенденцією старіння населення та розробленням нової моделі «активного» старіння. Способи реалізації культурних та творчих потенціалів, можливості самореалізації у поважному віці розглядали Р.А. Андріанова, В.І. Андреев, Л.І. Анциферова, М.В. Бородіна, В.З. Дулікова, М. Ноулз, О.В. Тополь, В. Франкл, Ж.В. Хозіна, І.С. Якиманська та ін.

Загалом кількість наукових праць, що відображають різноманітність поглядів на процеси старіння, підходів до вирішення соціальних проблем людей похилого віку та напрямів соціальної роботи, зростає. Свій внесок у дослідження цієї проблематики зробили такі вчені: В.Д. Альперович, І.А. Аршавський, В.В. Болтенко, І.Н. Бондаренко, Н.В. Герасимова, І.В. Давидовський, А.Й. Капська, Т.В. Карсаєвська, М.С. Мільман, А.В. Мудрик, А.В. Нагорний, В.І. Нікітін, М.Д. Олександрова, О.А. Пачина, М.І. Рожков, К.А. Феофанов, З.Г. Френкель, В.В. Фролькис, Є.І. Холостова, Д.Ф. Чеботарьов, Е.В. Чеканова, Р.С. Яцемірська та ін.

Однак потрібно зазначити, що досліджень, які б розкривали особливості підтримки та розвитку соціальної активності людей похилого віку в реаліях сучасного розвитку українського суспільства, ще недостатньо. Зокрема, потребують аналізу питання, які стосуються вивчення основних напрямів суспільної активності літніх людей, чинників її розвитку та соціально-психологічної підтримки такої активності.

Постановка завдання. Виходячи з актуальності та недостатньої розробленості проблеми, нами визначено такі основні завдання розвідки:

- дослідити та визначити соціально-психологічні умови підтримки суспільної активності людей похилого віку;
- розробити модель підтримки суспільної активності літніх людей.

Виклад основного матеріалу дослідження. Аналізуючи різноманітні підходи до вивчення соціальної активності, можна сказати, що на сьогодні немає однозначного, чіткого визначення цього поняття.

Науковці розглядають соціальну активність як форму людської діяльності, як якість чи постійну характеристику особистості, яка реалізується у соціальній поведінці та у соціальній діяльності, як певну творчу роботу тощо [1; 2; 4; 5; 7; 8]. Загалом ми розглядаємо соціальну активність людей похилого віку як характеристику способу життя особистості, що відображає свідому спрямованість її діяльності і поведінки на зміну або підтримку соціального середовища, активну участь у роботі соціальних інститутів відповідно до актуальних потреб, інтересів та цілей суспільства. Ми розглядаємо соціальну активність літніх людей як ознаку їх успішної адаптації до нового статусу після виходу на пенсію, а також як один зі шляхів самореалізації людей похилого віку.

Також ми вважаємо, що в окремих випадках необхідно розмежовувати поняття «соціальна активність» та «суспільна активність». На нашу думку, поняття «соціальна активність» все ж таки характеризує більш загальне явище активності індивіда в соціумі, тоді як поняття «суспільна активність» надає цьому явищу більш унікального характеру, підкреслює те, що така активність стосується не просто взаємодії з оточенням, певними групами, інститутами, а має на меті творчий, перетворювальний характер, веде за собою актуалізацію та пошук рішень нагальних соціальних проблем окремих верств населення. Необхідно наголосити, що особливе значення має змістовна сторона активності людей похилого віку. Адже не всі види активності таких людей позитивно впливають на рівень і якість їхнього життя. Займаючись тією чи іншою діяльністю, люди похилого віку хочуть відчувати свою значимість, потрібність, що у них є певна роль у суспільстві, що вони приносять користь іншим, відчувати, що вони самі керують змінами у своєму житті. І саме соціальна активність може вирішувати їхні проблеми із самооцінкою, самореалізацією, адаптацією до нових умов життя.

Аналіз літературних джерел та реальної соціальної практики свідчить про реалізацію таких видів соціальної активності людей похилого віку, як участь у діяльності місцевої громади, волонтерська діяльність, участь у клубах за інтересами, навчання в «університетах третього віку», на різних курсах, опанування новими навичками, вміннями, членство у громадських, політичних, благодійних організаціях, участь у соціальних проєктах тощо.

Саме участь людей похилого віку в соціальній активності, «суспільній самодіяльності» може розв'язати їхні проблеми та частково забезпечити умови для інтенсивного

способу життя, морально-психологічної підтримки та уникнення дестабілізаційних факторів дійсності. Однак для підтримки та розвитку такої активності серед людей похилого віку необхідно визначити, що саме впливає на рівень їх суспільної активності, що допомагає зберегти її після досягнення пенсійного віку, які фактори на це впливають, які умови необхідні для підтримки соціальної активності літніх людей. На ці та деякі інші питання ми намагаємось дати відповідь у нашому дослідженні.

Бази дослідження були обрані благодійні та громадські організації, що працюють із людьми похилого віку, клуби за інтересами для літніх людей (м. Київ).

Вибірка нашого дослідження складається із пристарілих людей: жінки та чоловіки віком від 60 до 75 років. Всього – 80 осіб (50 жінок та 30 чоловіків), які займаються соціальною/суспільною діяльністю. Необхідно зазначити, що під час візитів до баз дослідження було виявлено, що значна кількість літніх людей, залучена до суспільної діяльності, досягла старечого віку.

Для вивчення особливостей соціальної активності людей похилого віку нами були обрані такі методи дослідження: теоретичний аналіз літератури; емпіричні методи (анкетування, спостереження, глибинне інтерв'ю); якісний і кількісний аналіз експериментальних даних; вивчення досвіду роботи з людьми похилого віку; включене спостереження.

Для дослідження особливостей соціальної активності літніх людей нами був обраний такий інструментарій: методика «Ціннісні орієнтації» (М. Рокіч), шкала психологічного благополуччя К. Ріфф, шкала суб'єктивного благополуччя М.П. Фетіскіна, В.В. Козлової, Г.М. Мануйлова, методика самопочуття, активності та настрою (САН), тест смисложиттєвих орієнтацій (Д.О. Леонтьєв), методика діагностики самооцінки Дембо-Рубінштейн, шкала соціальної підтримки (Д. Зімет; адаптація В.М. Ялтонський, Н.О. Сирота). Також була використана авторська анкета для визначення рівня активності людей похилого віку. Завдяки цим методикам ми змогли дослідити та виокремити ті психологічні компоненти, які, на нашу думку, впливають на соціальну активність літніх людей. До таких компонентів ми включаємо самооцінку людей поважного віку, рівень задоволеності якістю їхнього життя, широту, інтенсивність та змістовність їхніх соціальних зв'язків, мотиваційну сферу, ціннісні орієнтації, інтереси, прагнення та потреби людей похилого віку. Також у нашій роботі звертаємо увагу на попередній життєвий та професійний досвід літніх людей, стиль

життя до виходу на пенсію, їхні фізичні та матеріальні можливості, які досліджувались під час включеного спостереження та глибинного інтерв'ю.

У статті звертаємо увагу на вплив наявної соціальної підтримки у людей похилого віку та прояв їхньої соціальної активності. Адже життя в сучасному суспільстві вимагає від людини вміння ефективно і динамічно реагувати на мінливе середовище, долати труднощі, що виникають. Соціальна підтримка ж є одним із тих ресурсів, які допомагають індивіду пристосуватися, вирішити свої проблеми, зняти негативну напругу. Іншими словами, наявність соціальної підтримки від сім'ї, друзів, значущих людей – це один із найважливіших факторів успішної адаптації людини в соціумі, зокрема для людини, яка досягла похилого віку, до нового статусу та нових обставин життя.

Під час бесіди з досліджуваними нами було виявлено, що 80% літніх людей займаються суспільною активністю задля того, щоб відчувати свою потрібність соціуму. Більшість наголошує, що після виходу на пенсію втратили сенс «прокидатися зранку», відчували розгубленість, не знали, як тепер організувати своє життя. На жаль, на сьогодні у нашому суспільстві для людини, що вийшла на пенсію, немає окремої соціальної ролі, соціальні очікування знижені. І хоч для певної частки людей похилого віку вихід на пенсію є часом виходу на заслужений відпочинок, багато хто негативно сприймає цей момент. У такий період важливим є пошук нових сенсів та цінностей, якщо такі були втрачені, та побудова нової перспективи життя.

Для виявлення рівня наявної соціальної підтримки у людей похилого віку нами була використана шкала соціальної підтримки. Психодіагностична методика «Багатомірна шкала сприйняття соціальної підтримки» («MSPSS») була розроблена Д. Зімет у 1988 р. Російськомовну адаптацію шкали здійснили Н.О. Сирота і В.М. Ялтонський. Опитувальник дозволяє виявити основне джерело соціальної підтримки у досліджуваних. Випробуваному дається інструкція: «Прочитайте уважно наведені нижче твердження і обведіть кружечками номери тих тверджень, які найбільше стосуються Вас».

Методика складається із 12 вимірюваних коротких повідомлень про себе та включає 4 шкали:

1. Сімейна підтримка.
2. Дружня підтримка.
3. Підтримка значимих інших.
4. Загальний показник соціальної підтримки.

Твердженню, номер якого був позначений, присвоюється 1 бал. Далі відбувається просте підсумовування за кожним джерелом соціальної підтримки окремо. Максимальна кількість балів вказує на переважання певного джерела соціальної підтримки в учасника дослідження. Для розрахунку балів за шкалою «Загальний показник соціальної підтримки» відбувається підсумовування отриманих балів за шкалами «Сімейна підтримка», «Дружня підтримка», «Підтримка значимих інших».

Ми отримали такі результати. Загальний показник соціальної підтримки серед нашої вибірки сягає 9,4 бала, що значно вище середнього рівня соціальної підтримки. Середній показник серед жінок – 9,5, а серед чоловіків – 9,3. Ця методика також продемонструвала, що найбільше відчуття соціальної підтримки наші досліджувані отримують від значимих близьких: середній показник – 3,5; середній показник за «Підтримкою від сім'ї» – 3, показник підтримки від друзів був найнижчим – 2,8. Деякі відмінні результати виходять у розмежуванні цих показників серед жінок та чоловіків: середній показник за «Підтримкою від сім'ї» у жінок – 3,05, а у чоловіків – 3,1; показник за «Підтримкою від друзів» у жінок – 2,8, а у чоловіків – 2,6.

Отримані дані можуть свідчать про те, що задля розвитку особистої соціальної активності людей похилого віку необхідна зовнішня соціальна підтримка. Так, на думку зарубіжних науковців [9; 10], саме підтримка та збереження соціальних зв'язків людей похилого віку є основним фактором успішного старіння. Коли літні люди після виходу на пенсію залишаються вдома, не змінюючи місця проживання, не потрапляючи до будинків пристарілих, вони мають змогу підтримувати контакти з колишніми співробітниками, повноцінно спілкуватися з рідними, близькими – все це зменшує стрес, допомагає адаптуватися до нового статусу, підвищує рівень відчуття соціальної підтримки, попереджує виникнення конфліктних ситуацій. Тобто люди після їх виходу на пенсію не повинні бути викреслені з їхнього звичного середовища та втрачати свої соціальні зв'язки. Пенсіонери не повинні виключатися із життя громади та пасивно старіти. Зарубіжні науковці звертають увагу та необхідність продовження соціальної активності людини після її виходу на пенсію, адже це позитивно впливає на її не тільки психічний, а й на фізичний стан.

Так, у деяких іноземних дослідженнях наголошується на взаємозв'язку між соціальною активністю, потраплянням у гері-

атричні установи та смертністю. Згідно з дослідженням, у людей похилого віку, які брали участь у тій чи іншій формі соціальної активності, знизився ризик інституціоналізації (потрапляння до геріатричних установ) майже наполовину, тоді як у літніх людей, які живуть одні, шанси потрапити до будинку пристарілих значно вищі. Участь у громадській діяльності та навіть візити і розмови із друзями або родичами позитивно впливають на самопочуття людей похилого віку. А подальше залучення їх до суспільної активності, «соціальної самодіяльності» може розв'язати їхні проблеми та частково забезпечити умови для активного способу життя.

Говорячи про соціальну підтримку, також потрібно зважати на те, що у більшості досліджень існує термінологічне змішання понять «соціальна підтримка» і «сприйняття соціальної підтримки». Адже соціальну підтримку можна визначати і через суб'єктивне, внутрішнє сприйняття індивідом, і через зовнішню систему соціальних зв'язків індивіда, соціальних інститутів, до яких він включений. Таким чином, уявлення про рівень наданої індивіду підтримки може не співпадати з дійсним станом речей.

Тож говорячи про розвиток соціальної/суспільної активності людей похилого віку, ми повинні враховувати, що це двосторонній процес. З одного боку, має відбуватися трансформація соціальної політики держави, рух у бік впровадження всеосвітньої концепції «активного старіння», розвиток державних програм та проектів задля підтримки соціальної активності людей похилого віку, створення відповідних зовнішніх, побутових умов для цього, а з іншого – повинна проводитись психологічна робота саме з людьми похилого віку, подолання негативних стереотипів щодо старості, підготовка населення передпенсійного віку до «м'якого» виходу на заслужений відпочинок.

Визначаючи причини активності літніх людей, потрібно усвідомлювати об'єктивну необхідність підтримки, забезпечення певної ролі кожної людини в суспільстві у процесі її життя, задоволення потреб, підтримки життєзабезпечення. Реалізація цього залежить, з одного боку, від самовдосконалення окремої людини, її особистісних якостей, рівня розвитку, здібностей до активних дій у всіх основних сферах суспільного життя, а з іншого – від вдосконалення взаємовідносин у громаді, соціальної політики держави, узгодження інтересів і дій різних верств суспільства, особистостей, соціальних інститутів.

Отже, отримані дані свідчать про те, що поряд зі створенням відповідних соціальних

умов (наприклад, розробленням спеціальної політики держави у вказаному напрямі та відповідних програм і проектів, роботою міжнародних організацій із цієї тематики тощо) важливу роль має відігравати соціально-психологічна підтримка, що допоможе підвищити рівень соціальної активності людей похилого віку.

Висновки із проведеного дослідження. Участь літніх людей у соціальній активності, «суспільній самодіяльності» може поліпшити їхнє життя, допомогти у формуванні нових стратегій подолаття кризових ситуацій, зменшити вплив дестабілізаційних факторів, сприяти формуванню позитивної самооцінки, а високий рівень сприйняття соціальної підтримки людьми похилого віку може позитивно впливати на розвиток такої активності.

До перспективних напрямів подальшого дослідження ми відносимо визначення факторів, що впливають на соціальну активність людей похилого віку, виокремлення соціально-психологічних умов підтримки суспільної активності літніх людей та розроблення програм для їх забезпечення.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Грабовська С. Соціальна активність у процесі соціалізації особистості / С. Грабовська, С. Чолій // Про-

блеми загальної та педагогічної психології : зб. наук. пр. Ін-ту психології ім. Г.С. Костюка АПН України / за ред. С.Д. Максименка. – К., 2010. – Т. 12. – Ч. 1. – 2010. – С. 171–181.

2. Ковтун Н.М. До проблеми визначення поняття «соціальна активність» / Н.М. Ковтун // Українська поліоністика. – 2014. – Вип. 11. – С. 129–137.

3. Населення України. Імперативи демографічного старіння. – К. : ВД «АДЕФ-Україна», 2014. – 288 с.

4. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии / С.Л. Рубинштейн. – СПб. : Питер, 2000. – 376 с.

5. Соціолого-педагогічний словник / за ред. В.В. Радуга. – К. : «ЕксОб», 2004. – 304 с.

6. Старіння у ХХІ столітті: триумф і виклик / Фонд ООН в області народонаселення (ЮНФПА) та організація «Хелпейдж Інтернешнл». – Нью-Йорк ; Лондон, 2012. – 190 с.

7. Уйсімбаєва М. Соціальна активність особистості як чинник суспільного розвитку / М. Уйсімбаєва [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.kspu.kr.ua/ua/ntmd/konferentsiy/2-mizhnarodna-internet-konferentsiya-2014/section-3/1273-socialna_aktivnist_osobistosti_yak_chinnik_suspilnogo_rozvitku.

8. Якуба Е.А. Социология / Е.А. Якуба. – Х. : Константа, 1996. – 192 с.

9. Yen I.H. Older people and social connectedness: how place and activities keep people engaged / I.H. Yen, J.K. Shim, A.D. Martinez, J.C. Barker // J. Aging. – 2012.

10. Steinbach U. Social Networks, Institutionalization, and Mortality Among Elderly People in the United States / U. Steinbach // J. Gerontol. – 1992. – № 47 (4). – P. 183–190.